

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 930.1(497.113)''18''
ОНР

БОРБЕ БУРИЋ

Филозофски факултет
Нови Сад

РАНА НОВОВЕКОВНА СРПСКА ИСТОРИОГРАФИЈА И ФОРМИРАЊЕ ГРАЂАНСКЕ СВЕСТИ КОД „ПРЕЧАНСКИХ” СРБА УОЧИ ПРВОГ УСТАКА

Сажетак: У раду је дат преглед радова нововековне српске историографије од Хронике Георгија Бранковића до Историје Јована Рајића. Поред утицаја духа времена и идејних струјања која се одразила у овим делима, пажња је посвећена и методу и изворима на основу којих су дела писана. Централни део рада заузима анализа Рајићеве Историје која је била прва српска историја писана научним методом, и која од времена пред Први српски устанак па до дубоко у 19. век утицала на формирање грађанске свести код Срба.

Кључне речи: Први српски устанак, српска историографија 18. века, Јован Рајић, Захарија Орфелин, Емануил Јанковћ, Срби пречани, просветитељство.

Повесно искуство учи нас да сваки народ који поседује спознају о себи тежи да живи у сопственој држави. Та тежња била је веома изражена и код Срба у XVIII веку. Њихова колективна

БОРБЕ БУРИЋ

свест почивала је на миту о средњовековној држави и Српској православној цркви. Будући да је Црква била једина национална установа српског народа, она је више доживљавана као рудимент државности него као верска институција.

Економско јачање грађанске класе код „хабсбуршких” Срба у XVIII веку створило је услове за појаву друштвене елите чије ће интелектуалне потребе превазилазити историјска сазнања која им је пружало замагљено народно предање. Уз то су и политичке потребе Срба у хабсбуршкој монархији наметале да се историјски утемеље њихови захтеви за поштовање привилегија које су уз велике жртве добијене од бечког двора. Карловачка митрополија као политички предводник народа непрестано се морала борити против тог истог бечког двора и угарског племства који су настојали да српске привилегије сузе и оспоре. Потреба за историописањем је, дакле, постојала али малобројна интелектуална елита народа који је био осуђен да судбину потрошних ратника сматра привилегијом, све до појаве Јована Рајића није била дорасла тој потреби. Овде под историописањем не подразумевамо научну историографију онакву како је она дефинисана у XIX и XX веку, већ напросто покушај да се на колико толико поуздан и синтетички начин опише прошлост.

Пред малобројним образованим Србима стајао је и изазов, да распростирањем науке у што шире слојеве свога друштва уђу у ред народа које је „признавао” просвећени XVIII век. На том пољу се није отишло далеко, али ако се узме у обзир да тада Срби нису имали ни једну вишу школу и да су им прављене сметње приликом штампања књига на сопственом језику онда се мора поштовати и постигнуто. А постигнуто је да је почетак XIX века, века нација, национална елита дочекала са свешћу изграђеном на рационалистичким основама, а не више на митолошким представама продуженог средњег века. Доказ за то је чињеница да су Срби из монархије, и поред тога што су били принуђени да своју снагу расипају у борби против француске револуције, били кадри да учествују у припремама своје револуције и да је свесрдно помажу током целог њеног трајања. Док је средњом Европом владао дух Vormärz-а они су највећи део својих снага посветили изградњи првих институција нововековне српске државе. Значајну улогу

у припремању „пречанских” Срба за политичке подухвате из доба романтизма одиграли интелектуалци из доба просветитељства. Намера нам је да се у овом раду осврнемо на неке од њих, у првом реду на историописце.

После Велике сеобе Срба 1690. године настало је неколико историјских дела, у форми родослова, хроника или су то просто били публиковани извори уз коментаре. Тако је на молбу митрополита Исајие Ђаковића хрватски историчар Павле Ритер Витезовић из угарских правних списа направио један извод привилегија које су Срби имали и пре Велике сеобе. (Рајко Веселиновић, 1963: 30) Хронолошки следило је обимно дело родоначелника модерне српске историографије грофа Ђорђа Бранковића *Славено - сербске хронике*, које је довршио у заточеништву у Хебу. Ово дело, иако писано са циљем да се историјски утемеље његови политички захтеви, представља значајан корак од средњовековних хроника ка новом начину писања историја. Поред српских Бранковић је користио и византијске, угарске, пољске и влашке изворе, што је и највећа вредност дела. (Јован Скерлић, 1967, 42-46) Са сличним мотивима, да се историјски поткрепе политички захтеви Срба, настало је и дело Христифора Жефаровића *Стематографија*. То је у ствари био превод књиге Павла Ритер Витезовићева са истим насловом, с тим што је Жефаровић унео и бакрорезе српских владара и светитеља. Додао је и измишљене грбове појединих српских области, који ће још дуго бити сматрани изворним. (Милорад Павић, 1983: 86; Р. Веселиновић, 35-36; Ј. Скерлић, 54-56) На овом списку српских писаца историје из XVIII века, пре појаве историчара просветитеља треба још поменути и епископа Симеона Кончаревића и владика Василија Петровића. Кончаревић је у свом делу *Лјетопис грађанских и црквених догађаја*, у стилу срењовековних писаца, обрадио догађаје од 9. године после Христа до 1754, али изворну вредност имају само догађаји њему временски и просторно блиски. Ово дело је на српску историографију утицало посредно преко Никодима Милаша који је имао препис изгубљеног оригинала. (Р. Веселиновић, 36-37) Дело владике Василија Петровића *История о Черной Горы* имало је више среће јер је штампано у Москви 1854 па није изгубљено, али изгледа да му је то била једина срећа, јер га Скер-

лић назива „нетачним, некритичким и несигурним”, а сличне оцене о њему дао је и британски Иларион Руварац у својој *Монтенегрини*. (Ј. Скерлић, 56-59) Средином XVIII века настало је и дело непознатог аутора *Троношки родослов*, које обрађује српску историју од Стефана Немање до пропасти сремских Бранковића. Иако му је концепција родословна, ово дело садржи неке елементе наративне и прагматичне историје.

Са Павлом Јулинцем почиње озбиљнији продор рационалистичко-просветитељских идеја у дела српских историчара. Рођен у Сегедину 1731. или 1732. године у официрској племићкој породици имао је могућности да стекне добро образовање. Похађао је евангелистички лицеј у Пожуну (Братислава), где су се школовали многи Срби. Тамо је дошао у додир са савременим идејама рационализма и просвећености. Тада је научио и француски, који је био у моди због читања дела француских просветитеља. Иначе, током XVIII и већег дела XIX века идеје и струјања са запада ће у друштво Срба из јужне Угарске стизати преко протестанског света на чијим се училиштима углавном школовала ондашња српска омладина. На Јулинца је у Пожуну велики утицај оставио чувени историчар Јан Томка Саски (Saski), који је знатно утицао и на Јована Рајића. По свршетку лицеја Јулинац 1753. године са Јованом Шевићем одлази у Русију где наставља школовање, а потом са чином пуковника ступа у руску дипломатску службу. (Р. Ковијанић, 1954: 26-37) Он је 1765. године у Венецији објавио *Кратки увод у историју славено-сербског народа*. То дело је компилација за коју су извори били Константин Порфирогенит и *Барски родослов*. Ове изворе Јулинац је користио из треће руке, преко Ди Канжа (Du Cange) и Саског. (Р. Ковијанић, 26-37) Уз то обилно је користио и *Хронике* Ђорђа Бранковића. Иако он ни сам своје дело није сматрао оригиналним оно је имало велики утицај на српске писце и друштво XVIII века, и неколико пута је прештампано или су прављени изводи из њега. Посебну вредност Увода чини то што је у његовом четвртном поглављу донет извод из привилегија које су хабсбуршки владари дали српском народу. Велики допринос ширењу просветитељских идеја на српско друштво у монархији дао је Јулинац и преводом са француског Мармонтеловог (Marmontel Jean-Francois) романа *Вели-*

зар. Ова књига је због идеја које је ширила била антемисана од католичке цркве, што јој је само повећало популарност. (Р. Ковијанић, 26-37, Ј. Скерлић, 59-60, Милорад Павић, 1983: 83-84; Р. Веселиновић, 43-45)

Један од оних који су прештамповали Јулинчев *Увод* био је и Захарија Орфелин. Он је рођен у Вуковару 1726, исте године као и Рајић. О његовом животу до 1751. године када је из Будима прешао у Нови Сад, слабо се шта зна. О евентуалном школовању нема никаквих података или доказа те се претпоставља да је, као и други оци наше културе, био самоук. (Д. Руварац, 1891; Тихомир Остојић, 1923; Васа Стајић, 1956: 173-178; Д. Мед. (аковић), 389; Мир. Јовановић) По доласку у Нови Сад радио је седам година као учитељ. Од 1757. до 1762. године био је канцелариста Митрополита Павла Ненадовића у Карловцима. Потом одлази у Темишвар, где је био нека врста личног секретара епископа Вићентија Јовановића Видака. Током 1764. и 1765. боравио је у Венецији где је био коректор у чувеној штампарији Димитрија Теодосија. Потом је боравио у Бечу где се усавршавао у Бакрорезачком занату. Од 1770. до 1778. живео је у Карловцима. Готово читав живот провео је у сиромаштву, од кога га нису избавили ни покушаји да се бави виноградарством, ни награда Марије Терезије (Maria Theresia) за израду Калиграфије од 100 златника. Последње године живота провео је у највећој беди и тешко болестан од туберкулозе као немили гост манастира Беочин, Гргетег и Ремета. Једина светла епизода у последњим годинама његовог живота је кратки боравак у Бечу где је радио као коректор у Курцбековој (Kurtzbek) штампарији. Како је Рајић записао у свом дневнику умро је „пребједно” на имању епископа Јосифа Јовановића Шакабенде у Новом Саду 19. јануара 1785. године.

Орфелин је нашу културу задужио радећи као бакрорезац и калиграф, преведећи уџбенике, пишући књижевна, економска, богословска и историјска дела и као један од првих и најзначајнијих наших просветитеља. Од поменутих Орфелинових делатности осврнућемо се на последње две.

Када се о Орфелину говори као историчару, у литератури се указује само на његове историјске радове. Никола Радојчић је скренуо пажњу и на један други, мислимо најзанимљивији, његов

допринос развоју историографије код Срба. (Никола Радојчић, 1933: 263) Орфелин је у буквару који је превео и прерадио са руског и издао у Венецији 1767. године изнео неке методолошке поставке и дефиниције историје које су за ондашње време биле веома модерне, а ни данас нису све превазиђене.¹ На крају ове књиге он у параграфима од 27 до 31 каже да је: „Историја описивање свега што се на свету некад догодило”, затим: „Да би се добро разумела историја, мора се знати географија, и имати географске карте, јер оне показују места где су се догађаји одиграли. Такође треба знати хронологију то јест науку о времену”. Потом следе поделе грана историје, Орфелин каже: „Постоје две историје духовна и световна. Духовна историја је такође двојака: света, која је дата у књигама старог и новог завета и црквена, која се догађа после ње, као например сабори и друго”. Даље се каже: „Световна историја се састоји из разних других грана као што су: универзана или васељенска историја која се односи на сва царства и земље од постанка света до данас, затим историја једног царства и народа, која садржи биографију и дела једног цара, генерала итд. Затим историје о настанку и трајању појединих уметности заната и трговине, и разних других ствари и догађаја из историје”. (Никола Радојчић, 1933: 263) Ова комбинација средњовековног и новог, рационалистичког погледа на историју, свакако није оригинална Орфелинова поставка, али је његова велика заслуга што ју је донео међу Србе који до тада нису имали дефинисан научни поглед на историју.

У литератури постоји спор око тога да ли се у Орфелинову библиографију могу убројити песме *Плач Србије* и *Историјска песма*. Биле оне Орфелинове или не сви аутори се слажу да немју велику историјску вредност, јер су настале као прилично лоше препричавање традиције.

У свом *Славено-сербском Магазину* штампаном у Венецији 1768. Орфелин просто вапи за неким ко би писао о „древности сербскога народа” и намењује му вечну славу за тај подухват. (**Slaveno-serbskiy Magazin**, 1768: XII) Будући да се мало ко при-

¹ Овај буквар који је Орфелин назвао „**Первое оучение**” је прерада чувеног буквара Теофана Прокоповича.

хватао таквог посла и поред обећане славе, Орфелин је, у *Вечитом календару* који је штампао у Бечу оне године када су парижани срушили Бастиљу, под насловом *О сербских владетелх* објавио кратак преглед српске историје. То је био сажетак Јулинчевог *Кратког увода у историју славено-сербског народа* штампаног у Венецији 1765. (Р. Веселиновић, 46, Н. Радојчић, 280)

Најчувеније Орфелиново историјско дело је његова двотомна биографија Петра Великог. Конкретни мотиви који су Орфелина навели да пише дело о до тада најзначајнијем руском цару нису нам познати, али може се претпоставити да је то било стање духа ондашње српске заједнице северно од Саве и Дунава. Наиме, од пропасти средњовековне српске државе, Срби су у једноверној Русији видели заштитницу. Доласком руских учитеља и књига и школовањем Срба у Русији током XVIII века, српски учени људи су се још више везивали за Русију. Томе је знатно допринело и коначно разочарење Срба у Хабсбуршки двор половином XVIII века. Логично је да је у таквим околностима један српски писац, који није био без амбиција да утиче на друштво, одабрао да пише баш о Петру Великом који је од Русије створио државу кадру да утиче на европске догађаје. Ако се послужимо домишљањем, које је истина велики непријатељ истричара, можемо претпоставити да се у Орфелиново и Рајићево време међу Србима много размишљало и мало говорило о ширењу руске империје на просторе које су насељавали Срби.² (Стеван Јосифовић, 1954: 18-25)

На основу извора и литературе (око 50 дела) до којих је могао доћи, Орфелин је пет година радио она овој књизи. Занимљив је његов метод критике извора, који срећемо и код Рајића. Орфелин у предговору каже како је при утврђивању истине боље веровати руским писцима него странцима којима је циљ био да срамоте руски народ и цркву. (Захарија Орфелин, 1970: 23) Тако и Рајић у својој *Историји* даје предност српским изворима над страним јер су ови други злонамерни. (Никола Радојчић, 1952: 110-

² Постоји и мишљење да је један од мотива за писање и издавање овога дела био и комерцијални, да се у Русији, нарочито међу српским усељеницима прода што више примерака Петрове биографије, које још није било на „словенском” језику.

112) Орфелин посебно критикује и полемиче са Волтеровом (Voltaire) историјом Петра Великог коју је овај написао по наруџбини царице Јелисавете Петровне. Иако је Орфелин ово своје дело писао апологетски, са пуно небитних детаља, понекад на граници историјског романа, оно по речима Јована Радонића нимало не заостаје за савременим делима о Петру Великом. О томе говори и чињеница да је оно само две године после изласка из штампе, 1774, уз мање допуне преведено на руски. Ово Орфелиново дело је знатно утицало на јачање култа Русије и посебно реформатора Петра Великог међу писменим Србима. (Д. Руварац 1891, Т. Остојић, Р. Веселиновић, Н. Радојчић, Стеван Јосифовић, 1954: 18-25)

Сам стваралачки опус Захарије Орфелина, који својом многостраношћу подсећа на ренесансне свезнале био би довољан да за њега кажемо да је он први заточник просветитељских идеја код Срба. То потврђују и идеје које пропагира у својим делима. Он хвали часне мужеве просвећеног XVIII века. Један је од присталица паролe *смети знати*, коју су на пут по Европи послали француски просветитељи. (Марвин Пери, 2001: 173-175) У предговорима својих књига хвали људе који помажу развој науке, јер по сопственом искуству зна да „желуце јавних радника не засићује пушта похвала”. (Т. Остојић, 75) Иако искрени верник, напада конзервативност цркве. Написао је књигу у којој напада папство, али она није штампана. (Т. Остојић, 102) Говорио је и писао и против необразованости и лењости православних калуђера, које је у предговору *Вечног календара* назвао „лесним тунезилцем”, тј. шумским бадавацијама, мада је, додуше, пред крај живота био принуђен да те исте бадавације моли за благодјаније. Круна његовог рада на популаризовању науке је *Вечни календар* који је нека врста енциклопедије у којој су дати текстови из теологије, физике, историје, медицине и хронологије. (Т. Остојић 180-197)

О његовим идејама говоре и узорци које глорификује. За Петра Великог каже да је руски народ просветио од грубости. (Захарија Орфелин, 1970: 22) Из посвете биографије Петра Великог Катарини II, видимо да ништа мање није био наклоњен ни овој руској царици, коју су савременици због рационалистичких схватања и увођења просвећеног апсолутизма у Русију назвали

Волтеровом кћери. (Петр Петрович Черкасов, Дмитриу Викторович Чернышевский, 1994)

Орфелин није дочекао да види одштампану Рајићеву *Историју* (**Is,ori@ raznh† slavenskih† narodov† naifla~e Bolgar†, Horvatov† i Serbov†**), мада је била написана још за његова живота, 1768. године. Уз мање допуне она је издата тек 1795. године. У српској историографији XVIII века ово дело заузима централно место. По својој концепцији, да се уз историју Срба обради историја осталих балканских Словена, и по свом обиму она представља готово херојски подухват за време када је писана. Будући да је Рајић написао прву међу историјама Срба, чији број још увек није двоцифрен, са правом га можемо назвати оснивачем нововековне српске историографије. Мада је његово дело по садржају одавно превазиђено, оно је вероватно остварило највећи утицај на друштво од свих српских историја. До дубоко у XIX век оно је било главни извор за стварање историјске свести образованих Срба, а у њему су уметници, али и политички предводници народа дуго налазили инспирацију за своје подухвате.

Рајић који је по образовању био богослов, а не историчар, писања историје латио се, најпре због тога што је осетио да у српском друштву постоји велика потреба за њом. То је у осталом и написао у предговору, и у посвети рукописа која није одштампана. (Никола Радојчић, 1952; Димитрије Руварац 1901) Поред ревностног сакупљања литературе, он је предузео једно, условно речено, истраживачко путовање на Свету Гору где је у манастиру Хиландару направио исписе из неких средњовековних извора.

У првом тому своје *Историје* Рајић је описао нека варварска племена и „рану” историју балканских Словена. Други том обухвата историју Хрвата и историју Срба до Маричке битке. Трећа књига обухвата историју Срба од кнеза Лазара до Мохачке битке, а четврта историју Срба у Аустрији. У прилозима су дати спискови византијских владара, географске карте и изводи из Душановог законика. Издавач Стефан Новаковић је из Рајићевог рукописа, као посебну књигу, 1795. године издао неке документе везане за Ђорђа Браковића, породицу Рашковић и преписе привилегија Марије Терезије Србима.

Ако узмемо у обзир да у време када је Рајић писао своју *Историју*, није било лако доћи ни до књига за које се знало да постоје, а камоли до неке грађе у удаљеним архивима, мора се имати разумевања за неке његове, понекад и комичне пропусте. Тако је он на пример сматрао да су Орбини (Orbini Мауро), до кога је дошао преко извода из Бранковићевих Хроника и некакав Маврубино кога је користио преко извода Саве Владиславића две личности. (Никола Радојчић, 1952: 89)

Рајић је у критици извора имао понекад мало чудне критеријуме. Дешавало се да, уколико се три извора не слажу у хронологији неког догађаја он узме средњи, или да српском извору да предност над страним јер је овај други наводно злонамеран. Но без обзира на све то, његова историјска критика заснована више на здравом разуму него на постулатима историјске науке је одговорила ондашњим потребама писања историје. Поменимо и то да је у предисловију Рајићеве *Историје* објављене 1795. године стајало да је дужност историје „просто и праведно описивати прикљоченија”, а те исте године је тек рођен Леополд Ранке (Ранке, Леополд вон), који је формулисао чувени принцип историографије *Zeigen wie es eigentih gewesen* (показати како је заиста било).

Као и Орфелинова дела и Рајићева *Историја* одише просветитељским духом. Он неуспехе владара и пропасти њихових држава приписује непросвећености. Кад год за то постоји прилика у тексту, хвали науку, а куди незнање. Пише како је сврха учења избављење од грубости. Веома критички се односи према народној традицији. Високо уздиже један од темељних принципа просветитељске идеологије – праведност. (Никола Радојчић, 1952: 5,16, 83-85,99,105,122-130)

Ако парафразирамо речи Николе Радојчића можемо рећи да је Рајићева *Историја* саздана од: извора, родољубља и просветитељских принципа.

Значајну улогу у ширењу просветитељских идеја међу Србима имао је и природњак, писац, преводилац, лекар и књижевник Емануил Јанковић. Ако не рачунамо његов превод кратке биографије фелдмаршала Лаудона (Laudon) он није имао много

додирних тачака са историографијом, али је дао велики допринос развоју националне свести Срба и њеном постављању на рационалистичке основе.

Јанковић је рођен 1758. године у Новом Саду где је завршио „словенску” и „латинску” школу. (Ђорђе Рајковић, 1881: 1-12; Боривоје Маринковић, 1970: 359-419, 1971: 191-300, 1972: 241-369; Душко Попов, 248-251) Априла 1786. одлази на протестантски универзитет у Хале да студира медицину. Ферије проводи на путу по Италији и Француској где је имао прилике да се упозна са идејама које су припремиле Велику француску револуцију. Следеће 1787. школовао се у Лајпцигу, где је учио и штамарски занат и издао дело *Физичко Сочинение*. Захваљујући овом делу, 1788. године примљен је за редовног члана природњачког друштва у Халеу. Одбио је понуду генерала Симеона Зорића, Србина у руској служби, да оде у Русију и тамо предаје на војној академији. Не свршивши медицину, 1789. године борави у Прагу, где ступа у ортаклук са једним штампаром. Пошто је изучио штампарски занат и купио штампарију вратио се у Нови Сад са намером да издаје књиге на српском језику. Чувајући привилегију бечког штампара Курцбека да једини штампа књиге за Србе у Монархији власти му то нису дозволиле. У настојању да издејствује дозволу за рад своје штампарије, Јанковић је у 33. години живота умро у Суботици 23. септембра 1791. године.

С обзиром да је врло кратко живео, Јанковић је иза себе оставио доста дела. Прве године свог стваралаштва 1787. превео је, заправо прерадио, са италијанског Голдонијев (Goldoni Carlo) шаљиви комад *Трговци*. Ово дело нема велику уметничку вредност, али читаоцима даје моралне поуке, што је и навело Јанковића да га преведе. Ово дело је посветио цару Јосифу II, просвећеном монарху, који се по Јанковићевим речима бори против суровости, празноверја и неморалности. (Боривоје Маринковић, 1972: 241-369) Само две године касније 1789, превео је са немачког, такође шаљиву игру *Зао отац и неваљао син или родитељи учите се вашу децу познавати*, којој је, што се види и из самог наслова, педагошка „полезност” за читаоце на првом месту. Те исте 1789. године превео је Јанковић са немачког још једну шаљиву игру, једночинку *Благородни син*. То је било још једно

дело које има намеру да читаоце чини бољим, што је била једна од карактеристика просветитељске књижевности. Ови Јанковићеви преводи били су добро примљени у српској средини, о чему говори чињеница да су играни и дуго после његове смрти. (Боривоје Маринковић, 1972: 241-369) Јанковић није доживео да одштампа своја оригинална дела *Морална филозофија* и *Почетак мудрости*, која су наводно већ била прошла и Бечку цензуру. (А. Ивић 1926: 62) Ови рукописи су изгубљени те се о њима не може рећи много више од онога што се наслућује из њихових наслова.

Велики допринос буђењу интересовања за природне науке код Срба дао је Јанковић штампањем књижице *Физичко сочинение*, у Лајпцигу 1787. године. У њој се на поуларан начин говори о природним појавама, али су дате и имформације из геологије и географије. Није успео да одштампа припремљено дело Општа популарна физика и физика човечијег тела. Овај рукопис је после његове смрти изгубљен те се о њему не може ништа рећи. Наука није у бољем положају ни када је реч о већ поменутом преводу Лаудонове биографије, јер иако је она засигурно одштампана у Бечу 1788. године, данас не постоји ни један сачуван примерак за који се зна. (Б. Маринковић)

Пошто му власти нису дозволиле да штампа књиге, Јанковић је отворио књижару и штампао каталог књига, на основу кога се може видети да је он Новосађанима нудио заиста богат избор књига из разних области.

Уз све речено треба споменути да је Јанковић био један од првих поборника реформе језика. Чак је помињао и избацивање „јер-а”. (Ђорђе Рајковић, 1881:126) Иако прихватимо мишљења неких аутора, као што је Тихомир Остојић, (Тихомир Остојић, 1911) да Јанковић није имао књижевног талента, можемо раћи да је његов допринос сиромашној српској култури био веома велик. Он се огледа у веома ревносном ширењу рационалистичко-просветитељских идеја, због чега је у српској литератури стекао епитете „духовног будитеља”, „просвећеног Србина”, „светлог ума”, „свестрано образованог човека” и „неуморног прегаоца око добра народног”. (Боривоје Маринковић, 292)

Јанковић, Орфелин и Рајић били су истински савременици Марије Терезије и њеног сина Јосифа II, и мужеви достојни XVIII

века, како би се то рекло у њихово време. Њихова делатност је допринела да и Срби из монархије уђу у ред народа чија култура и свест почивају на рационалистичким основама, што је постао стандард и за средњу Европу у време владавине двоје поменутих владара просвећеног апсолутизма. Као илустрацију о упливу европских рационалистичких схватања на српско друштво можемо навести да су се у њему на почетку XVIII века читала искључиво богословска дела, а на његовом крају и такве књиге као што је *Живот и черезвичайна прикљученија Робинзона Крусе от Јорка*, које читаоца греју надом да човек може сам, без помоћи бога, уз неколико техничких изума победити природу. Српско друштво се полако ослобађало страха.

Историја Јована Рајића иако у много чему нетачна, пружала је савременом српском читаоцу, кога више није задовољавала историјска свест заснована на митолошкој традицији, илузију да познаје праву прошлост свога рода. Она је обавила своју друштвену улогу. Припремила је генерацију учених људи међу Србима северно од Саве и Дунава, која ће својим пером наставити дело Карађорђевог мача на стварању установа модерне државе.

Слобода личности и рационалистичка национална свест били су обележја духа XIX века у Европи. Захваљујући људима као што су били Јанковић, Орфелин и Рајић српско друштво је крајем XVIII и почетком XIX века било на путу да их достигне.

Литература:

- Веселиновић Рајко (1963), *Српска историографија XVIII века*, у *Српска штампана књига XVIII века*, Нови Сад, Београд,
 Скерлић Јован (1967), *Историја нове српске књижевности*, Београд,
 Павић Милорад (1983), *Рађање нове српске књижевности*, Београд,
 Ковијанић Р. (1954), *О Павлу Јулићу*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. II, Нови Сад,
 Каталог српске штампе у XVIII веку (1963), *Српска штампана књига XVIII века*, Нови Сад, Београд, Каталог,

- Руварац Д. (X/1891), *Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта*, Споменик СКА, ,
 Остојић Тихомир (1923), *Захарија Орфелин, живот и рад му*, Београд,
 Стајић Васа (1956), *Новосадске биографије, из архива новосадског магистрата*, Нови Сад, св. 6. додатка,
 Мед.(аковић) Д., *Захарија (Стефановић) Орфелин*, Енциклопедија Југославије св. VI,
 Јовановић Мир., *Орфелин Захарија Стефановић*, Енциклопедија Српске историографије, Београд,
 Рукописно одељење Матице Српске, *Писма*, 18.727, 18.728, 25.002;
 Радојчић Никола (1933), *Захарија Орфелин као историчар*, Гласник Историјског друштва у Новом Саду, књ. VI,
Pla~t Serb~i (1763), Венеција,
Гласник Историјског друштва у Новом Саду (1933), књ. VI,
 Јосифовић Стеван (1954), *Орфелиново житије Петра Великог*, Зборник Матице српске за књижевност и језик, књ. II, ,
 Slaveno-serbiskiy Magazin, Венеција 1768, стр. XII.
 Орфелин Захарија (1970), *Петар Велики*, савремена језичка верзија, Просвета, Београд, књ. I,
 Радојчић Никола (1952), *Српски историчар Јован Рајић*, Београд,
 Пери Марвин (2001), *Интелектуална историја Европе*, Београд,
 Черкасов Петр Петрович (1994), Дмитрий Викторович Чернышевский, *Istori~ Imperatorskoy Rossii, Ot Petra Velikogo do Nikola~ II*, Москва,
 Is,ori~ razn~h~t slavenskih~t narodov~t naifla~e Bolgar~t, Horvatov~t i Serbov~t, Вь Виенне 1794, Прва три тома издата су 1794, а последњи четврти 1795. године.
 Радојчић Никола, *Српски историчар Јован Рајић*, Београд 1952.
 Руварац Димитрије (1901), у студији *Архимандрит Јован Рајић*, Сремски Карловци.
 Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (1970), *У породичном кругу Емануила Јанковића*, књ XIII/1,

- Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (1971), *Емануил Јанковић с оне стране непознатог*, књ XIV/1,
- Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду (1972), *Твораштво по српности или Емануил Јанковић*, књ XV/1,
- Попов Душко, *Јанковић Емануил*, Енциклопедија Новог Сада,
- Маринковић Боривоје (1972), *Твораштво по српности или Емануил Јанковић*, Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду, књ XV/1,
- Ивић А. (1926), *Архивска грађа о српским књижевним и културним радницима*, књ. I, Суботица,
- Рајковић Ђорђе (1881), *Манојло Јанковић, библиографско-књижевна црта*, Летопис Матице српске, књ. 126,
- Остојић Тихомир (1911), *Историја српске књижевности за VII и VIII разред*, Нови Сад,
- Маринковић Боривоје, *Живот и књижевни рад Емануила Јанковића*.

Die frühe, neuzeitliche, serbische Historiographie und die Entwicklung des bürgerlichen Bewußtseins bei den Serben in der Habsburgermonarchie unmittelbar vor dem Ersten Aufstand

Zusammenfassung: In dieser Arbeit wird ein Überblick über die Arbeiten der neuzeitlichen serbischen Historiographie von Georgij Brankovićs *Chronik* bis Jovan Rajićs *Geschichte* gegeben. Neben dem Einfluß des Zeitgeistes und den Ideenströmungen, die sich in diesen Werken widerspiegeln, wurde die Aufmerksamkeit auch auf die Methode und Quellen gerichtet, aufgrund deren diese Werke geschrieben worden sind. Den Hauptteil dieser Arbeit bildet die Analyse von Rajićs *Geschichte*, die die erste serbische Geschichte war, die anhand der wissenschaftlichen Methode geschrieben wurde, und welche in der Zeit von dem Ersten serbischen Aufstand bis zum späten 19. Jahrhundert die Entwicklung des bürgerlichen Bewußtseins bei den Serben maßgeblich beeinflußt hat.

Schlüsselwörter: Der Erste serbische Aufstand, serbische Historiographie im 18. Jahrhundert, Jovan Rajić, Zaharija Orfelin, Emanuil Janković, Serben in der Habsburgermonarchie, Aufklärung